

OSJEČKA TAMNICA NA MOJ DVADESETI ROĐENDAN

Utorak, 12. lipnja 1945.

Nalazim se već treći dan u kaznionici kod Sremske Mitrovice, gdje imam ćelije sam za sebe u prizemlje dvokatnog bloka blizu južnog kaznioničkog zida. U ponedjeljak 11. lipnja, ujutro, otišao sam prvo po obrok tople juhe iz kazana i komad kruha, a zatim se prijavio za ponovni sanitetski pregled zbog otvorenih rana na stopalima. Poslije kraćeg pregleda vratio sam se u ćelije, a poslije podne ću otići opet do kuhinje primiti večernji obrok. Mitrovačka je kaznionica bila na zlu glasu, jer su tamo bili smješteni teški zločinci s dugogodišnjim kaznama. Pored toga je kaznionica imala posebni odjel za političke zatvorenike, a za vrijeme Kraljevine Jugoslavije su ovdje tamnovali mnogi članovi komunističke partije. Sjećam se da sam na zidu svoje ćelije pročitao ime Moše Pijade, ali tada još nisam znao da je on važni komunistički rukovodilac.

Vrata na mojoj ćeliji se nisu nikada zaključavala, pa niti noću. U ćeliji nije bilo nikakvoga pokućstva, te sam spavao na podu od dasaka u jednom kutu gdje sam prostro nešto sijena, a preko toga novi gunj kojega sam donio iz Osijeka. Vet je ponio sa sobom ostatak moga staroga gunja kad smo se rastali poslijepodne prošloga petka. Sjeo sam na betonski pod pred ćelijom, naslonio se leđima na zid, te nastavio umakati kruh u juhu, te polako jeo da bih tako produžio užitak. Užitak nije bio toliko u kvaliteti hrane, koje sam ovdje redovito primao, nego u tome što me nitko nije tjerao hodati, pa sam mogao u ćeliji u miru odmarati ili drijemati na suncu ili po želji. Zubi su mi u čeljusti postajali sve čvršći, pa sam opet počeo žvakati polako i oprezno.

Od dolaska u Osijek, prije deset dana, najviše su me zabrinjavale otvorene rane na stopalima, jer je o njihovom stanje ovisilo kada ću opet moći hodati ako to od mene bude zahtijevano. Očeve su sandale bile zlata vrijedne, pa sam u debelim čarapama mogao polako i oprezno hodati kao "po jajima". U početku su pri hodanje čarape uvijek bile vlažne od tekućine koja se cijedila iz otvorenih plikova i od sukrvice iz mlade kože na tabanima. Sunce je pomoglo da se plikovi brže suše, a svakim je danom nova koža postajala otpornijom. Imao sam sreću da nije došlo do infekcije rana na stopalima, jer kod ovog sanitarca u kaznionici ne bih sigurno dobio neki lijek ili mast protiv gnojenja i da zaustavim infekcije. Kod njega sam se svakoga dana prijavljivao radi pregleda, dok se cijela njegova apoteka sastojala od bočice joda i većeg grumena vate sumnjive čistoće. Sva sreća da sam od odlaska iz Osijeka nosio nekoliko vojničkih zavoja i prah za dezinficiranje rana u kutijici na dnu naprtnjače. Tu kutiju nisu našli u naprtnjači, pa je nisu "džorali" kao niti vrećicu s dukatima i ručnim satom, koje sam još uvijek nosio na "sigurnom" mjestu.

Možda mi uspije uvjeriti sanitarca da ostanem još nekoliko dana u zatvoru, bar tako dugo, dok se svi veliki plikovi ne osuše, a nova koža ispod dovoljno očvršne. U svakom su slučaju moja ranjava stopala bila dovoljan razlog da sam mogao ostati ovdje, dok je ostalim zarobljenim časnicima naređeno da marširaju do Rume i dalje do Novog Sada. Prošlog četvrtka navečer ukrkali su nas u stočne vagone na donjogradskoj stanici u Osijeku. U petak rano ujutro stigli smo u Sremsku Mitrovicu, gdje smo se iskrkali iz vagona neposredno u kaznioničko dvorište. Tamo su nam dali "voljno", a malo kasnije smo primili obrok juhe iz kazana i komad kruha. Posjedali smo u sjeni stabala i čekali što će se dalje dogoditi s nama. Preko razglasa su pozvali bolesne da se prijave na liječnički pregled, što sam i učinio po savjetu komandanta logora kod Zelenog Polja.

Nakon liječničkog pregleda mojih stopala sanitarc je odredio da ostanem u kaznionici, te me uputio da si nađem neku praznu ćelije, pa da tamo čekam daljnja naređenja na razglasu. Pronašao sam ćelije i čekao da netko dođe zaključati vrata samice. Nakon što su svima podijeli večernji obrok, vratio sam se u ćelije. Slijedećeg sam jutra tek od sanitarca saznao da su ostali zarobljenici napustili kaznionicu pod pratnjom još jučer u noći. Ispričao mi je još da su kolege trebali hodati šestdesetak kilometara do Novog Sada, što ja ne bih mogao, pa sam zato zaostao ovdje. Ja uopće nisam primijetio da su otišli, pa se tako nisam oprostio od Veta niti od bilo koga iz naše grupe. Hoću li ih još ikada sresti?

Dovršio sam svoj jutarnji obrok, pa sam ostao sjediti pred ćelijom. Sigurno sam opet zadrijemao u toploj polusjeni, pa sam se polu svjesno stao sjećati onih događaja koje sam proživio u posljednjih nekoliko dana. Prisjetio sam se prvo svojeg tjelesnog i duševnog stanja koji mi se činilo posve bezizglednim prije samo osam dana. Nakon noći provedene na nogometnom igralištu kod Svilane, probudilo nas je sunce i mnogi posjetoci. Stražari su bili pristojni, pa smo mogli pojedinačno prići rubu igrališta i razgovarati sa rođacima i prijateljima tijekom cijelog nedjeljnog prijepodneva.

Uzalud su stražari pokušavali spriječiti predaju hrane, odjeće i drugih predmeta, ali je svakome nekako ipak uspjelo doći do prijeko potrebnih stvari. Kako? U teškim se okolnostima svaki snalazio kako je znao i mogao samo da u siromaštini dođe do potrebnoga. Ja sam dobio očeve sandale i nekoliko vunениh čarapa, stare planinarske hlače, rublje i košulju dugih rukava, stari pulover i veliki ručnik. Naprtnjača je bila prilično prazna, pogotovo nakon što sam skinuo i bacio sve prljavo što sam imao na sebi, te sve ostatke obojaka i traka za omatanje stopala. Nisam oklijevao niti jedan čas baciti sve te vrlo smrdljive i prljave krpe.

U debelim čarapama i tatinim sandalama uspio sam hodati polako i podupirući se tatinim štapom, kojeg mi je donijela sestra. Ona mi ga je uspjela predati nakon što je opčarala stražara svojom pojavom kao sestra bolničarka. Negdje oko podneva su stigli provodnici, te nam naredili da napustimo igralište. Nisu

nam rekli kamo idemo, pa nas je slijedilo prilično mnogo osoba, neki kao gledaoci, a među njima i naši rođaci i prijatelji. Naša mala grupa je hodala vrlo polako tako da sam podupirući se štapom mogao držati korak s ostalima. Krenuli smo Vukovarskom cestom prema Donjem Gradu, a kako provodnici nisu htjeli reći kuda nas vode, povremeno je došlo do oštrih riječi, te grubih ispada popraćenih psovkaama između stražara i osoba koje su nas pratile pored ceste.

Hodajući Vukovarskom cestom prošli smo pored donjogradske željezničke stanice, dugih zdanja šećerane i stigli do Zelenog Polja gdje su bile izgorjele ruševine naftne destilerije. Skrenuli smo prema Dravi, pa su nas uveli u industrijski prostor Kolarove ciglane koji se prostirao do obale Drave. To sam mjesto dobro poznao, jer smo sa školom ovamo dolazili na ekskurzije. Gospodin Kolar je bio tatin klijent, pa sam katkada dolazio ovamo s tatom do zadnje tramvajske stanice gdje je bilo i okretište. Dalje nizvodno od ciglarskog prostora je počinjala šuma koja se protezala obalom Drave mnogo kilometara. Kod početka šume je bio hangar nedavno osnovanog veslačkog kluba "Drava" odakle sam s kolegama iz Donjeg Grada odlazio na izlete u njihovom kajaku. Davno li je to, zar ne?

Industrijski je prostor bio ograđen u glavnom bodljikavom žicom, a takva ograda se protezala uzduž i nešto podalje od obalnog nasipa. Odveli su nas iza zgrada gdje je bio veliki travnjak i red bijelih jablana uzduž same ograde ispred nasipa. Ovdje smo se mogli dobro odmoriti u sjeni stabala, iako nismo bili jedini na toj ledini. Bilo je tu i nešto civilnih zatvorenika, pored više stotina ratnih zarobljenika što vojnika što časnika. Oni su se već podvrgli stanovitoj dnevnoj rutini kojoj se naša mala grupa tek morala priučiti. Nije dugo trebalo da saznamo sve potrebno, pa smo uskoro otišli po večernji obrok juhe i komad kruha koji se dijelio u tvorničkoj kuhinji.

Na upravnu zgradu ciglane pričvrstili su nekoliko zvučnika iz kojih je po danu stalno treštala glazba katkada prekidana zbog nekih obavijesti. Nešto drugačija je bila ova glazba koračnica, pa i pjesme, no u svima njima su se veličale žrtve i uspješna borba protiv fašizma uvijek pod mudrim i hrabrim vodstvom maršala Tita. Na ledini nije bilo mirovanja tijekom dana jer su grupe ili pojedinci stalno dolazili, odlazili ili obilazili grupe koje su ležale u sjeni jablana. Mene sve to uopće nije zanimalo, pa sam, osim odlaska do kuhinje po hranu, najviše vremena posvetio njezi stopala koristeći prah za sušenje rana, koji mi je donijela sestra. Unatoč teško ozlijeđenim stopalima uspio sam doći natrag kući i time si sigurno spasio život. Vjerovao sam da sam prošao ono najgore do sada i vratilo mi se pouzdanje da ću moći preživjeti ono što me još čeka. Svaki je od nas bio zabrinut što će slijediti kad budemo morali napustiti ovaj privremeni logor kod Zelenog Polja. No kada će to biti, nitko nije znao!

Dva su dana prošla bez naročitih događaja, osim što su pozivali zatvorenike da se jave u komandu logora zbog saslušanja. To su bile one kratke obavijesti

čiji se sadržaj prenosio od usta do usta do zadnjeg kutka dvorišta. Neki su se od pozvanih vratili natrag svojoj grupi, ali je bilo i slučajeva da se više njih nije vratilo. Neki su zarobljenici mijenjali grupu, a neka se opet grupa premjestila na novo mjesto što je prouzrokovalo stalni nemir. Naša je grupa ostala na okupu i na svom mjestu u istočnom kutu dvorišta, nedaleko visokog nasipa iza kojega nismo mogli vidjeti Dravu. Narednog mi se jutro učinilo da sam čuo svoje ime na razglasu da se javim u komandaturi. Kada su kolege potvrdili da su i oni dobro čuli moje ime, navukao sam čarape i sandale na otekla stopala i, polako hodajući "kao po jajima", krenuo stazom prema upravnoj zgradi ciglane gdje je bila komandatura.

Došavši do ulaza u zgradu ispriječi mi se stražar, te upita strogo: "Stoj! Kuda si se uputio, družo?" - Rekao sam mu svoje ime i da sam pozvan na saslušanje preko razglasa na što mi naredi da sjednem i čekam dok se on ne vrati. Dok sam čekao izašlo je nekoliko zatvorenika koje su provodili drugi stražari. Nisam dugo trebao čekati i već se vratio stražar, te naredio da ga slijedim. Krenuo sam za njim hodnikom u prizemlju zgrade do jedne sobe, pa je otvorivši vrata rekao da uđem. U toj poznatoj mi sobi je prije sjedio gospodin Kolar, ali sam sada stajao nasuprot oficiru koji je sjedio za stolom leđima prema prozoru. Nisam mu mogao vidjeti lice, ali je na uniformi imao, sada meni dobro poznate, oznake političkog komesara. Jedva što sam stigao do stola, već me je dočekao komesarov strog pozdrav: "Jesi li ti, družo Zvonko, bio oficir i služio u ustaškoj jedinici ovdje u Osijeku?"

Očekivao sam takvo što, pa odgovorih odrješito: "Jest, Zvonko mi je ime, ali nisam bio vojnik u nekoj ustaškoj jedinici. Ja sam kao domobranski zastavnik bio dodijeljen 1. domobranskoj bitnici kada je došla u Osijek 28. prosinca 1944. U Osijeku sam bio s haubičkom bitnicom, odnosno baterijom na položaju kod osječkog Šangaja i na Vinkovačkoj cesti sve do povlačenja 13. travnja 1945."

Komesar nije bio zadovoljan mojim odgovorom, pa osorno nastavi: "Ti si bio ustaša! Ja znam da si ti bio ustaša i ima svjedoka koji će to potvrditi." - "Ne, družo komesaru! Ja nisam bio ustaša nego domobranski zastavnik kod 1. domobranske bitnice. Imam svjedoka koji će to potvrditi, ako mi to dozvolite, družo komesaru."

Nastala je kratka stanka u kojoj je komesar nešto tražio među papirima, pa onda nastavi: "Dakle, ti si bio domobran, družo Zvonko. Ali si se borio protiv partizana i Narodne armije. To je tačno, zar ne?" - Odahnuo sam na tren, pa dodah: "To je tačno, družo komesaru. Ja sam bio artiljerijski oficir, a baterija je pucala i borila se protiv Narodne armije."

Komesar me je začuđen promatrao, pa reče: "Čudno! Ti priznaješ da si se borio protiv Narodne armije. Svi su me domobranski oficiri do sada pokušavali uvjeriti da su bili intendanti, pa se nisu borili protiv nas ili su radili u vojnim

uredima. Ti si prvi koji priznaje da je bio artiljerac i da se borio protiv nas. U redu, možeš se vratiti svojoj grupi. Stani! Što je to s tvojim nogama?" - "U ratu je to sudbina onoga koji ga je izgubio. Ja sam morao hodati bosonog od Dravograda do Osijeka u šesnaest dana."

Komesar ustane i obiđe stol, pa mi nešto pomirljivije naredi: "Kada dođeš na mesto gdje ćeš početi kurs preodgajanja javi se odmah na sanitetski pregled. Taj kurs preodgajanja moraš napraviti da bi mogao postati oficir Narodne armije. Idi sada! Zdravo!" Polako sam izašao iz sobe i uputio se hodnikom, te nastavio oprezno s noge na nogu prema dvorištu gdje su me već nestrpljivo čekali kolege da im pričam kako je bilo na saslušanju. Putem sam razmišljao zašto je došlo do tog saslušavanja, tim više što sam pozvan imenom. Možda je netko htio provjeriti jesam li se stvarno vratio natrag u Osijek. Ali tko bi to mogao biti?

Do sada nas nitko nije popisao, a niti tražio da predamo svoje vojne dokumente. Ja ionako nisam imao ništa kod sebe, jer sve što sam imao ili sam izgubio ili mi je bilo oduzeto kod "džoranja". Od MINORS-a iz Zagreba sam primio svoj jedini domobranski dokument, a to je bio putni nalog sa zapovijesti da se javim 1. domobranskoj bitnici u Osijeku. Konačno sam stigao do našeg privremenog logorišta gdje su me dočekali kolege s olakšanjem da sam se vratio, pa što me počeli nestrpljivo ispitivati kako je bilo na saslušanju. Niti njima nije bilo jasno zašto su mene pozvali imenom u komandaturu kada nas nitko još nije popisao. Bilo im je drago što sam opet s njima, jer se događalo da se pozvani pojedinci ili cijele grupe više nisu vratile.

U nastavku toga dana uspjelo mi je nabaviti porciju vode, pa sam uz pomoć malog komadića sapuna oprao onu najgoru prljavštinu s lica. Najgore je bilo s kosom i naraslom bradom od više tjedana koja je djelovala kao jedna prljava, zamršena i zalijepljena masa dugih dlaka. Jasno da kroz kruto i zamršeno klupko ne bi mogao proći češljem, pa nisam niti pokušavao. Svi smo morali trpjeti kojekakve nametnike od kojih su bile najgore uši po tijelu i kosi. Čim bismo imali malo vremena stali smo strugati te krvožedne parazite koji su se naročito rado zadržavali u šavovima i među dlakama. Koliko god bismo ih uništili u jednoj seansi uskoro bi se novi nametnici javili. Kad bih mirovao osjetio sam kako mi nešto plazi po prljavoj koži i među slijepljenim dlakama. Kako mogu uši naći puta kroz taj debeli sloj prljavštine na meni?

U četvrtak nakon jutarnjeg obroka naređeno nam je pokupiti naše stvari te da se svrstamo u četverorede. Stopala su me prilično boljela jer su plikovi na tabanima bili puni sukrvice i zgrušane krvi. Zbog opasnosti od infekcije nisam se usudio probosti ili razrezati plikove da iscure u njima nakupljena tekućina. Nekome je uspjelo obavijestiti rodbinu ili prijatelje da će zarobljenici napustiti logor kod Zelenog Polja, pa se skupilo dosta gledalaca ispred Kolarove ciglane. Sreća moja da nismo trebali hodati daleko - samo nekoliko stotinjak metara do željezničke stanice u Donjem Gradu. Hvala Bogu, meni je nekako uspjelo prijeći tu udaljenost hramajući i oslanjajući se na štap.

Došavši na stanicu naređeno nam je da se ukrcamo u stočne vagone po pedeset zarobljenika u svaki. To je za nas bilo posve novo iskustvo biti ovako stisnuti u uskom prostoru s malo svježeg zraka pogotovo kada su zatvorili vrata na vagonima. Vrućina je u tom tijesnom prostoru vrlo neugodna a isparavanje pedesetak smrdljivih tijela nije bilo baš ugodno. Možda je to ipak bolje nego što je bilo hodati onih petsto kilometara u proteklih nekoliko tjedana? Skutrili smo se i posjedali na podu vagona, te nestrpljivo čekali polazak vlaka. Kamo ćemo putovati?

Koje li razlike od mog putovanja stočnim vagonom iz Zagreba u Stockerau kraj Beča prije godinu i pol dana. Hladnoga 6. studenoga 1943. bilo nas je 25 regruta u svakom stočnom vagonu s jednostavnim klupama za sjedenje. Putovanje je trajalo četiri noći i tri dana, pa smo od klupa napravili vatru u vagonu da se bar malo zgrijemo na putu za vrlo hladnih noći. Svaki je imao sobom nešto hrane, ali smo prvu toplu hranu primili tek trećeg dana, kada je vlak stao kod bečkog "Nordwest" kolodvora. Do tada smo skoro potrošili sve drvene klupe, a u malo da nam nije progorio pod vagona gdje je bilo ognjište. Noću istoga dana smo se iskricali u zamračenoj stanici Stockerau dok je padala hladna kiša i puhao jak sjeverac, a morali smo hodati dugih 5 kilometara do baraka u Senniger logoru na zapadnom izlazu iz gradića Stockerau.

Sjetio sam se kako nam je bilo hladno na tom putovanju, pogotovo uspoređujući s ovim sada u vrućem i zagušljivom stočnom vagonu. Uh, kakva je to razlika - nemaš mjesta ni da se malo opružiš! Negdje tek u kasno poslijepodne vlak je konačno krenuo iz donjogradske stanice i polako vozio udaljujući se od Osijeka. Noć je pala, pa je sporo putovanje nastavljeno s nekoliko zaustavljanja. Povremeno je netko bliže onom malom prozorčiću za ventilaciju pokušavao pročitati ime stanice, ako je bilo osvjetljeno. Negdje blizu ponoći vlak je prošao kroz Vinkovačku stanicu i krenuo na istok.

U Vinkovce sam stigao vlakom iz Zagreba 22. prosinca 1944. Sa mnom su bili Franjo Fenjveši i Zorko Kurjaković, a sva trojica smo bili školski prijatelji, te nedavno imenovani topničkim zastavnicima. Koliko je dugo tome? Niti šest mjeseci - zar je to moguće? Nas trojica smo pješачili do Osijeka kojega je već napustila hrvatska vojska i upravna vlast, ali se vratila tri dana po našem dolasku kući. Sada se je vlak uz priličnu buku tračnica polako kotrljao kroz ugodno toplu noć, pa sam se pitao dokle ćemo ovako putovati. Kakova je to glupost slati te oronule ljude na neko PREODGAJANJE kad su već prošli kroz tako mnogo strahota, nakon što su bili zarobljeni. Nitko nije dragovoljno htio ići u rat, nego je bio pozvan služiti u vojsci, pa se po dužnosti morao boriti za svoju domovinu. A što ću? Ionako ne mogu ništa promijeniti, pa ću bolje slijediti put koji mi je namijenio usud! Iznenada sam se prenuo iz polusna. Gdje li sam?

Topli su me zraci sunca vratili u stvarnost, pa sam se povukao u hladovinu ćelije. Sjetio sam se drugova koji su otišli hodajući za Rumu i Novi Sad, ali sam bio sretan što sam uspio ostati u kaznionici tih nekoliko dana. Tekućina se resorbirala u plikovima, pa su neki već splasnuli, te je pod njima nova koža bila manje osjetljiva. Ako bih mogao nagovoriti sanitarca da me zadrži još nekoliko dana možda bih opet mogao hodati do mjesta gdje me čeka preodgajanje. Malo sam drijemao u hladu ćelije dok nije došlo vrijeme da odem po večernji obrok, kad mi odjednom sine da je sada predvečerje mog rođendana. Sigurno neću dobiti neku posebno finu večeru zbog toga, no što bi me to smetalo kad sam ostao na životu. Možda ću moći slaviti svoj slijedeći rođendan na veseliji i ugodniji način!

Slijedećeg jutra 12. lipnja javio sam se opet na pregled sanitarcu, te ponio svoj jutarnji obrok natrag u ćeliju kao proteklih dana. Zadubljen u mislima jeo sam juhu i kruh na svoj 20. rođendan, pa tako nisam odmah čuo razglas i poziv da se javim u komandaturu. Malo zatim oglasio se ponovno razglas, ali sam ovaj put bolje slušao što se objavljuje: "Drug Zvonko iz Osijeka da se javi u komandaturu!" - U prvi sam tren mislio da nisam dobro razumio, no malo zatim se ponovno sa razglsa javi isti glas s istom obavijesti. Ustao sam iznenađen pozivom tim više jer sam, prije možda pola sata, bio u komandaturi kod sanitarca, a on mi nije ništa rekao. Obavijest je bila ponovljena još nekoliko puta, pa sam spremio svoje stvari u naprtnjaču i na nju privezao gunj, pa krenuo do komande logora. Znao sam iz iskustva da ne treba ostavljati ništa od svojih stvari ako te zovu da ideš nekamo.

Približavajući se, u prvi čas nisam vjerovao svojim očima kad sam pred komandaturom spazio svog oca. On me još nije primijetio, pa me je spopao čudan osjećaj vidjeti tatu po prvi put nakon dva mjeseca od našeg rastanka. Učinilo mi se da je postarao i izgledao nesretan ili je to samo bio moj dojam da se zabrinut i tužan zbog mene. Onda me je tata primijetio da polako hodam, pa mi priđe, zagrlj me i obgrli svojim jakim rukama dignuvši me k sebi na široka prsa i duboko tronut prošapta: "Sine, Zvonko moj! Zvonko, sretan sam što te opet vidim. Sretan ti rođendan, sinko! Vraćaš se kući sa mnom, ali moraš prvo ići do komandanta. On će ti sve objasniti. Idi unutra. Ja te čekam ovdje vani."

U prvi čas nisam vjerovao svojim ušima, pa sam stajao kao prikovan sve dok me tata nije nježno gurnuo prema ulazu u komandaturu. Ušao sam u prostran ured gdje me je već čekao komandant logora i jedan vojnik s oružjem. Komandant me dočeka kudeći: "Nešto dugo si trebao, Zvonko, da dođeš ovamo. Otac te već dugo čeka. Ovdje je putni nalog za Osijek, a putovat ćeš vlakom u pratnji ovog stražara koji će te provesti OZN-i. Idite sada!" - Oficir je predao moju otpusnicu iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici, pa sam napustio ured potpuno zbunjen onim što se događa sa mnom. Sve se to odvijalo brzo i glatko za mene, pa je mladoga vojnika vjerojatno jednako zbunilo kao i naređenje da sprovode zarobljenog neprijateljskog oficira osječkom Odjeljenju Zaštite Naroda kako je stajalo na omotnici.

Otac je jedva dočekaao kad sam se sa stražarom pojavio na izlazu komandature, pa mi je prišao, uzeo mi naprtnjaču i obuhvativši me oko pasa krenuo žustrim i dugim koracima prema izlazu. Ja nisam mogao hodati tako brzo iako me je tata više nosio sobom do izlaza iz kaznionice. Stigavši na cestu molio sam tatu da malo uspori, pa smo tako nastavili do glavne ulice u Sremskoj Mitrovici. Tražio je jednu određenu kuću, pa našavši traženi kućni broj pozvoni nekoliko puta. Na vratima se pojavi žena srednjih godina, pa zaplašena pojavom naše grupe u pratnji naoružanog vojnika jedva da je promucala što želimo. Otac joj objasni tko smo, te da poznaje njenog supruga koji je stanovao više mjeseci u našoj kući u Osijeku. Dr. Kern je bio veterinar, te pripadnik njemačke manjine, pa je morao služiti u njemačkoj vojsci i s njom se povlačio na zapad, kad su napustili Osijek negdje početkom travnja.

Kad je shvatila tko smo pozvala nas je u kuću i ponudila se da nam daje što za jesti. Otac je to odmah prihvatio, jer smo imali dosta vremena do odlaska vlaka. Svaki je od nas iskoristio tu priliku da se malo osvježi u kupaonici i ode u zahodu u dvorištu. Kad smo bili na samo, bez stražara, gospođa stade ispitivati oca, zna li što o njezinom mužu, što nije bilo mnogo. Ukratko sam joj ispričao svoju sudbinu nakon povlačenja, te zarobljavanja i da njemačke zarobljenike zapravo nisam sreo na putu do sada. Donijela nam je još topli kruh, te ga razrezala. Na velikom je tanjuru bila narezana slanina i mladi luk, a na stolu boca šljivovice da se pogostimo. Kad je vidjela da mi je teško žvakati donijela mi je veliku šalicu mlijeka i kolač kojega sam namakao, pa sam s užitkom opet jeo pristojnu hranu. Spremila nam je nešto hrane za put, a vojniku dala bocu šljivovice - da se nađe.

Stigli smo na vrijeme na stanicu, pa se ukrcali u vlak za Vinkovce - otac u putnički vagon, a nas dvojica u službena kola. Iskoristio sam priliku, razmotao gunj, te spavao u miru dok nismo stigli u vinkovačku stanicu. Tamo smo se svi opet našli i ostatak noći proveli na peronu. Ja sam opet rasprostro gunj i nastavio spavati. Ne znam što su moji pratioci mislili o meni, glavno je da me nitko ne tjera hodati i da mogu mirovati dok to mogu. Ukrcali smo se u prvi vlak za Osijek kamo smo došli u srijedu rano prije podne. Srijeda je bila oduvijek tržni dan, pa je vlak bio dupkom pun. Seljaci su nosili košare sa svojim proizvodima na trg, pored mnogo drugih putnika koji su nosili sobom kojekakve zavežljaje. Kasnije sam saznao da je to bilo doba "manije putovanja" kada su ljudi putovali zbog raznolikih razloga uglavnom tražeći u ratu nestale prijatelje i rođake. Ja sam se opet udobno vozio u službenim kolima, pa sam se čudio promjenama i izgledu željezničke stanice kroz koju sam jedva živ prošao prije deset dana na putu do nogometnog igrališta kraj Svilane. Kakve su to bile promjene za mene sada?

Stanični su stražari strogo pregledavali svakoga kod izlaza, pa smo nas dvojica došli na red negdje među zadnjim putnicima. Moj je sprovodnik pokazao putni nalog i pismo stražaru, pa mu podrugljivo dobaci neka dobro pazi da mu ne pobjegne protuha. Nakon toga je još pretražio bijedni sadržaj

moje naprtnjače, pa uputi mog sprovodnika kamo me treba odvesti. Usprkos tome, ili iz samilosti ili pod uticanjem šljivovice, moj se sprovodnik dao nagovoriti da svratimo na sat dva našoj kući na putu u Tvrđu, gdje je bila OZN-a. Hodali smo sporo koliko su to moje noge dopuštale i uz svu očevu potporu, a stražar pomagao nositi očevu putnu torbu. Kad smo došli do staze, kojom sam hodao zadnji put prije dva mjeseca, obuze me čudno uzbuđenje doživljavajući taj put obasjan suncem kao i u mirno doba. Stvarno, rat je završen, a mirnodopski život trebao bi započeti sada! Hoće li za mene, još zarobljenika, doći jednom taj dan?

Stigli smo u Krežminu ulicu gdje je bila naša kuća i ušli kroz vrtna vrata očekujući da je mama kod kuće. Tata je pozvonio i otključao ulazna vrata, ali umjesto mame izleti nam u susret naša doberman kujica Pegi, pa stade strašno lajati na stražara zbog uniforme. Niti moje riječi umirivanja je nisu mogle ušutkati, pa je nastavila režati sve dok je tata nije odvuкао i zatvorio u svojoj pisarni. Pegi je nastavila lajati, pa je tata odveo stražara u kuhinju da ima mira od psa pojesti doručak. Pas me sigurno nije prepoznao onako prljavog i smrdljivog, pa sam ne pitajući mnogo otišao u kupaonicu na prvom katu iskoristiti priliku da se okupam i riješim svih ušiju koje su me neumorno gnjavile.

Kupaonica se bjelasala od čistoće, pa sam upalio plinski grijač i pustio da topla voda napuni bijelu kadu. Nažalost, voda je ljeti uvijek bila malo muljevita, ali što je to prema mojoj prljavštini. Počeo sam skidati sve sa sebe, te stavljati na hrpu na podu kupaone pazeći da ne bi pobjegla koja uš. U ogledalu spazih kako me neko čudno lice promatra posve pepeljasto sivo osim bijelila očiju i zubi između raspucanih usnica. Ušao sam u kadu i četkom stao trljati i skidati sloj po sloj prljavštine, a potom namočio kosu i bradu te sapunom pokušao isprati ulijepljenu prašinu. Voda je u kadi postala tako prljavo smeđa da sam je ispustio i pustio svježju toplu vodu. Ponovno je četkanje kože, te pranje kose i brade ovaj puta bilo uspješnije, pa sam dohvatio tatin veliki ručnik da se osušim.

Iz ogledala su me sada promatrale upale oči u izmršavljeno licu s obrubom od duge brade i kose sve u jednom okviru. Uzeo sam četku s metalnim bodljikama da bih njome pokušao malo raščešljati to klupko. Zaprepastio sam se kad sam primijetio da sam posjedio oko sljepoočica. Imam sijedu kosu, a tek mi je dvadeset godina! Na podu je bila vaga, pa sam stao na nje da vidim koliko važem. Nisam vjerovao prvom očitavanju od samo 48 kilograma, pa sam ponovno kontrolirao ishod mjerenja, a zatim stao da se ponovno odvagnem. I opet je vaga pokazivala jedva 48 kilograma! Je li moguće da važem toliko, sada nakon što već deset dana primam hranu, a ne moram hodati? Kad sam se neposredno prije povlačenja iz Osijeka vagao imao sam više od 92 kilograma. Prije dva mjeseca bio sam snažni mladi bičić u stanje da okrene sam haubicu. A vidi sada to vrlo slabo i iznureno tijelo kako je fizički zloupotrebjeno i nemoćno. Izgubio sam skoro polovicu tjelesne težine od kako samo postao zarobljenik.

Odjednom sam se osjećao jako umornim! Mora da sam stojeći na tren zaspao, jer me je probudio pseći veseli lavež, te mamin uzbuđeni glas koga sam čuo u prizemlju. Sigurno sam bio blizu nesvjestici, no uspjelo mi je vratiti se u stvarnost i držeći se za umivaonik toliko stajati uspravno kad je mama ušla u kupaonu. Mora da je primijetila moj neograničeni umor pa me je dovukavši stoličicu posjela, te se sva uzvrtala oko mene tetošeći me kao da sam nejakom dijete. Donijela mi je svježe rublje i košulje, ali sam htio zadržati stare hlače da ne budem prenapadno čisto odjeven kad odem u OZN-u. Mama je stalno nešto govorila, te me tješila dok je stopala umatala čistom gazom, a onda preko navukla čiste čarape.

Iz mamine bujice riječi sam saznao da je bila u crkvi pomoliti se za tatin uspjeh da me pronađe i izvuče iz kolone što prije, te da me vrati u Osijek Odjeljenje Narodne zaštite III. OZN-a 3 je bila vojna obavještajna i politička služba pod koje su potpadali svi ratni zarobljenici. Ocu je uspjelo nabaviti potrebne papire od OZN-e 3, pa je krenuo na put u potrazi za zarobljeničkom kolonom koja je napustila Zeleno Polje prošlog četvrtka. Ja sam srećom ostao u kaznionici zbog rana na stopalima, pa me je tako tata pronašao već kod svog prvog pokušaja u kaznionici Sremske Mitrovice.

Majka je odmah po mom dolasku u Osijek, 2. lipnja, potražila pomoć posvuda, pa tako i kod židovskih povratnika koji su se vratili u Osijek s oslobodilačkom vojskom 14. svibnja 1945. Među njima je bila i obitelji Schmuckler, koji su bili naši prvi susjedi, a napustili su Osijek neposredno prije ulaska njemačke vojske 10. travnja 1941. Dobro sam poznao obje Schmucklerove kćerke od kojih je starija, Belica bila tada student, te mi davala instrukcije i pomogla položiti 4. razred i malu maturu s uspjehom, u ljeto 1940. Belica se pridružila partizanskom pokretu još u 1941. kao i mnogi njezini rođaci i prijatelji židovskog porijekla. Ona je preživjela četiri gorke godine rata, prvo u logoru, a kasnije s partizanskim odredima na mukotrpnim putovima po Bosni i drugim krajevima Jugoslavije. No bilo je i drugih povratnika židovskog porijekla u odredima partizana odn. Jugo-armije.

Među njima bila je moja vršnjakinja Ljerka Adler, koja je otišla u partizane te postala viši politički oficir tj. vjerojatno komesar. Mama je valjda doznala i za njen povratak u Osijek pa je ju možda zamolila, da me spasi iz zarobljeničkog logora. Tako je Ljerka možda pitala komandantu logora na Zelenom Polju za mene, ali je mama bila toliko uzbuđena u razgovoru s njime, da je umjesto mog imena navela Jeličino ili Ljerkino ime. Tako komandant nije mogao ništa poduzeti, pa se mama vratila neobavljena posla kući. Tek sutradan me je komandant pozvao k sebi na saslušanje, jer se valjda nije htio zamjeriti drugarici komesarki, kojoj je obećao da će me otpustiti iz logora. Tako je došlo do mog saslušanja, kojom sam prigodom, a na njegovo iznenađenje, priznao da sam se borio protiv narodno oslobodilačkog pokreta i partizana. Komandantu nije ništa drugo preostalo, nego da me vrati među zarobljenike koji su trebali ići na preodgajanje.

Perorez J. Gojkovića prikazuje ulicu u Tvrđi s franjevačkim samostanom desno. Odmah iza nadsvođenog luka nalazio se je ulaz u zatvor OZN-e 3.

Mama me je onda nukala da još jedem, pa smo zajedno polako sišli u prizemlje na doručak. Znao sam za teškoće i opasnosti ako se na dugo prazan želudac uzme veća količina teško probavljive hrane, pa sam polako i oprezno jeo samo meku i tekuću hranu. Za vrijeme jela sam upitao oca što se dogodilo s onim stvarima koje sam ostavio kod kuće prije odlaska 13. travnja. On mi je ispričao kako su već slijedećeg dana došli k njemu partizani i tražili da preda sve moje vojne predmete. Uzeli su sve što su smatrali vojničkim pa tako i moje košulje i hlače, foto aparat i dvogled, te mnogo drugoga što su jednostavno konfiscirali kao neprijateljsku imovinu. Mene su po imenu i činu tražili, pa mora da im je netko dao mig i točan popis svih predmeta koje sam imao sa sobom u Šangaju. Kad sam čuo što se dogodilo s mojom imovinom, bio sam pun ponosa što sam uspio spasiti svoj ručni sat i dukate na križnom putu. Ostavio sam ručni sat kod kuće, a dukate sakrio pod podstavu metalne kutijice brijaćeg aparata. Izmijenio sam žilete jer sam stare iskoristio ne za brijanje već, za rezanje traka za obojke.

Nakon što sam dovršio doručak bilo je vrijeme da se krene i privede kraju taj neočekivani put od kaznionice iz Sremske Mitrovice do OZN-e u Osijeku. Mladi je vojnik bio već nestrpljiv da se riješi svog opasnog zadatka, pa smo napustili roditeljsku kuću nešto nakon podneva i uputili se prema Tvrđi, gdje je bio ured OZN-e. Moj stražar nije htio primiti poklon roditelja, što je bilo u suprotnosti s vojnim posjetiocima nakon oslobođenja. Tom mladom čovjeku je očito godila pažnja roditelja i način kako su se za njega brinuli u kući. Obojica smo krenuli putem kojim sam godinama išao u gimnaziju, pa sam se pitao idem li njime sada na preodgajanje u Tvrđu. Prošli smo pored zgrade Muške gimnazije koju smo morali napustiti 1942. kada su je Nijemci pretvorili u vojarnu. Došli smo do Trga Svetog Trojstva, te prošli pored stare Gradske vijećnice i zgrade Ženske gimnazije. Skrenuli smo desno u Franjevačku ulicu, a potom u ulicu Svodova te stali ispred vrata bivšeg franjevačkog samostana i tamo je stražar pozvonio. Vrata je otvorio mrk stražar pa nam je, nakon detaljnog pregleda omotnice, dopustio ući kroz vrata. Odmah iza tih vrata uspjeli smo se po stepenicama u dvorište dok je stražar pomno zaključao vrata i krenuo za nama.

Nalazili smo se u Franjevačkom samostanu što je bila jedna od najstarijih građevina u osječkoj Tvrđi. Samostan sa crkvom je u neposrednoj blizini Vodene kapije, kroz koju se izlazilo kroz visoke bedeme do same obale Drave. I tako sam se ja našao u tom drevnom zdanju, koje je sada služilo kao zatvor OZN-e 3 vojno protuobavještajnog i političkog odjeljenja narodne obrane. U stvari je OZN-a 3 bila tajna vojna policija velikog političkog uticanja, o kojoj je ovisila sudbina mnogih nesretnika, pa tako i ratnih zarobljenika. Čekao sam neko vrijeme pod strehom u malom pustom dvorištu u kojem je bilo samo nekoliko vojnika. Iz zgrade iza trijema izašao je čovjek u civilnom odijelu i došavši do mene oslovi me strogo punim imenom po prvi put i naredi stražaru da me odvede u ćeliju. Slijedio sam stražara do zgrade s lijeve strane dvorišta gdje smo ušli kroz čvrsta vrata i sišli strmim stepenicama do vrata u dnu. Otključao je i naredio da uđem u ćeliju i odmah za mnom zatvorio i zakračunao stara vrata.

Pogled s prilaznih stepenica u katakombe s više ćelija u pozadini slike.

U ćeliji je bio potpuni mrak, a sudeći po većem broju stepenica, sišao sam u podrum koji se nalazio ispod razine ceste u Tvrđi. Kad sam se priučio na mrak i stao udisati ustajali i pokvareni zrak bilo mi je jasno gdje se nalazim. Gnjili je zadah ćelije samo još potvrdio moje prvo mišljenje da se nalazim u podzemnoj tamnici pri dnu unutar zidova stare tvrđave u tzv. kazamatima. Nakon kraćeg vremena primijetio sam tračak svijetla koji je prodirao kroz mali otvor ispod stropa ćelije. Prvo sam pomislio kako je to krasno mjesto za bivšeg časnika koji je ovamo došao da bude preodgojen u dostojnog oficira JA. Oprezno sam stao pipkati okolo uz stijenu tražeći pogodno, suho mjesto gdje ću provesti noći i dane do početka preodgajanja.

* * * * *